

ОПЕРАЦИОН ФАОЛИЯТ ТАҲЛИЛИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ МАСАЛАЛАРИ

ISSUES ORGANIZATION OF ANALYSIS OF OPERATIONAL ACTIVITY

Қличев Бахтиёр Пардаевич

Тошкент Давлат Иқтисодиёт Университети

“Молия ва бухгалтерия ҳисоби” кафедраси катта ўқитувчиси

e-mail: klichev.baxtiyor@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6938-7897

Аннотация

Мазкур мақолада корхоналар фаолияти самарадорлигини баҳолаш ва ижобий молиявий натижаларга эришишда операцион фаолият таҳлилини ташкил этиш йўналишлари, ишбилармонлик фаоллиги, операцион цикл, молиявий цикл тушунчаларига таъриф берилган. Операцион фаолият таҳлилининг мазмуни ҳамда таҳлил давомида аниқланадиган коэффицентлар кўрсатиб берилган. Операцион фаолият самарадорлигини оширишда ишбилармонлик фаоллиги коэффицентлари асосида операцион ва молиявий циклни ҳисоблаш тартиби кўрсатиб берилган.

Аннотация

В данной статье определены направления организации анализа операционной деятельности, деловой активности, операционного цикла, финансового цикла с целью оценки эффективности деятельности предприятия и достижения положительных финансовых результатов. Показано содержание анализа операционной деятельности и коэффициенты, определяемые при анализе. Показан порядок расчета операционного и финансового цикла на основе коэффициентов деловой активности при повышении эффективности операционной деятельности.

Abstract

This article defines the directions for organizing the analysis of operating activities, business activity, the operating cycle, the financial cycle in order to assess the effectiveness of the enterprise and achieve positive financial results. The content of the analysis of operating activities and the ratios determined in the analysis are shown. The procedure for calculating the operating and financial cycles based on business activity ratios while improving the efficiency of operating activities is shown.

Калит сўзлар: Операцион фаолият, ишбилармонлик фаоллиги, операцион цикл, молиявий цикл.

Кириш

Иқтисодий интеграция жараёнлари тезлашган даврда ҳар бир давлатдаги корхоналар ўз фаолиятларида экспорт ва импорт операциялари орқали харажатларни оптималлаштириш бўйича бошқарув қарорларини қабул қилишлари мумкин. Жаҳон миқёсида ишончли бизнес ҳамкорларга эга бўлиш учун ҳар бир корхоналар барқарор ижобий молиявий ҳолатни таъминлаш, асосий даромад келтирувчи операцион фаолият самарадорлиги бўйича мунтазам таҳлилий ишларни амалга ошириб бориши зарур.

Операцион фаолият таҳлили жуда кенг қўламдаги ишлар йиғиндиси ҳисобланиб, таҳлил жараёнида коэффицентлар усулини қўллаш таҳлилий ишларнинг сифатини, тушунарлилик даражасини ошириши ва энг асосийси, вақтдан ютиш имконини бериши мумкин. Иқтисодий таҳлил бўйича адабиётларда коэффицентларнинг жуда кўп турлари кўрсатиб ўтилган бўлсада, уларнинг фаолият турлари бўйича таснифланмаганлиги фойдаланувчилар учун биров тушунарсиз ҳолатларни юзага келтириши мумкин. Шу туфайли, биз таҳлилнинг мақсади, вазифаларидан ва таҳлил натижаларидан фойдаланувчиларни мақсадларидан келиб чиқиб, коэффицентларни таснифлаб чиқишни тавсия қиламиз.

Бизнинг фикримизга кўра, **операцион фаолият** –иқтисодий фаолиятнинг умумий таснифи бўйича хўжалик юритувчи субъектнинг инвестиция ва молиявий фаолиятдан ташқари асосий даромад келтирувчи фаолият тури.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг **операцион фаолияти таҳлили** – хўжалик юритувчи субъектнинг иқтисодий фаолиятнинг умумий таснифи бўйича белгиланган асосий фаолиятида бизнесни ташкил этиш ва олиб боришда иқтисодий ресурслар билан етарли таъминланиш ва улардан самарали фойдаланиш орқали харажатлар-ҳажм-фойда ўртасидаги ижобий мутаносибликни таъминлашда амалга ошириладиган ишлар мажмуи. (M.S.Tulayev, B.P.Qlichev, 2022).

Натижалар

Корхоналарда юқори самарадорликка эришиш учун операцион фаолит таҳлилини қуйидаги йўналишларда ташкил этишни таклиф қиламиз:

1. Товар-моддий захиралар ва бошқа иқтисодий ресурслар билан таъминланганлик ҳолати бўйича
2. Меҳнат унумдорлиги ва самарадорликнинг бошқа кўрсаткичлари бўйича
3. Маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш ҳажми бўйича
4. Активлар ўсиши ва уларнинг структураси бўйича
5. Ишбилармонлик фаоллиги бўйича

Товар-моддий захиралар ва бошқа иқтисодий ресурслар билан таъминланганлик ҳолати бўйича таҳлилий ишларда асосий муаммо захиралар

қолдигининг ошиб бориши ҳисобланади. Замонавий бизнес тилида “тўйинган омбор” дейиладиган ушбу ҳолатда омбордаги захиралар, шунчаки товар моддий захиралари қолдигини эмас, балки, энг аввало, уларни харид қилишга йўналтирилган пул маблағлари айланишининг секинлашишини ёки, умуман тўхтаб қолишини ҳам англатади. Бундан ташқари, биринчи харид қилинган товар-моддий захиралар маънавий эскириб, аҳамиятини йўқотиши ҳамда бунинг натижасида ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулотларни сотиш яна ҳам қийинлашиши мумкин.

Маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш ҳажми бўйича таҳлилий ишларда оператив структуравий ўзгаришларни амалга ошириб, талаб ошиб кетган маҳсулотларни (хизматлар) ишлаб чиқариш ва тез фурсатда бозорга етказиб бериш маҳсулотларга бўлган талабни қисман қоплаш ва шу орқали нарх ошиб кетмаслиги учун кўриладиган чоралардан бири ҳисобланади. Шунинг учун, бизнинг фикримизча, кейинги йилларда режалаштирилаётган иқтисодий ислохотларда устуворликни кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга қаратиш муҳим ҳисобланади.

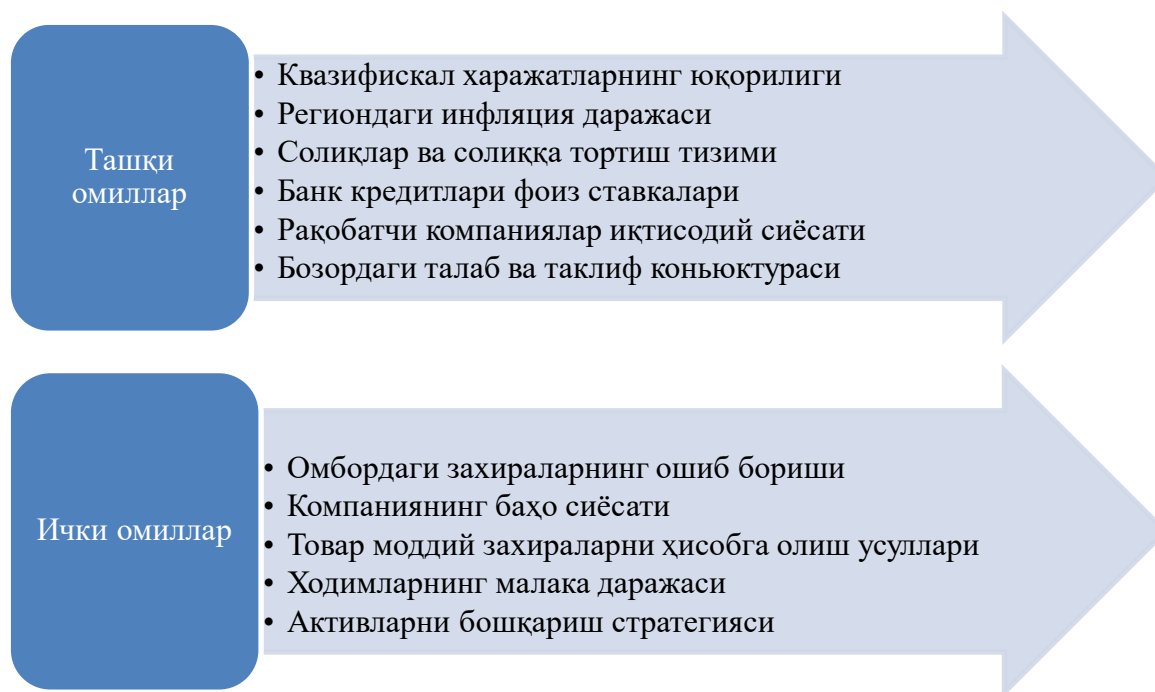
Ишлаб чиқарувчи фикрига кўра, маҳсулот ишлатиш самарадорлиги унинг техник параметрларига боғлиқ ҳисобланади. Бизнинг фикримизга кўра эса, маҳсулотни ишлатиш самарадорлиги қуйидаги компонентлардан ташкил топиши керак:

- харид қилинаётган маҳсулотнинг техник параметрларидан бири устуворликка эга бўлиши керак (истеъмолчи танловига кўра);
- устуворликка эга бўлган кўрсаткич эталон (бозордаги энг яхши) маҳсулотнинг худди шу кўрсаткичидан кам бўлмаслиги керак;
- маҳсулот баҳоси эталон маҳсулот баҳосидан арзон бўлиши керак (Қличев Б., 2022).

Муаллифлар М.Тулаев ва Б.Қличевлар фикрича, **ишбилармонлик фаоллиги** айланиш тезлиги ва давридан келиб чиқиб, айланма маблағлар айланувчанлик ҳолатига баҳо бериш орқали хўжалик юритувчи субъектлар фаолияти самарадорлигини аниқлаш ҳисобланади (Klichev, B.P., Tulaev, M.S., 2021).

Хўжалик юритувчи субъектларда айланма маблағларнинг айланиш тезлигининг ошиб бориши ва айланиш даврининг қисқариб бориши ижобий ҳолат ҳисобланади. Ушбу иккала кўрсаткич мантиқан бир-бирига боғлиқ бўлиб, айланиш тезлигининг ошиб бориши айланиш даврини қисқартириб боради ёки аксинча, айланиш тезлигининг тушиб бориши айланиш даврини ошириб боради.

Корхоналар операцион фаолияти самарадорлигига маҳсулот сотишдан соф тушум, товар-моддий захиралар қиймати, дебиторлик ва кредиторлик мажбуриятлари бевосита таъсир этувчи омиллар ҳисобланса, билвосита таъсир этувчи омиллар сифатида ташқи ва ички омилларни таснифлаб ўтишимиз мумкин (1-расм).

1-расм. Операцион фаолият самарадорлигига таъсир этувчи омиллар.

Операцион фаолият таҳлилида қуйидаги таҳлилий кўрсаткичларни аниқлашни тавсия этамиз (Klichev, B.P., Choriev, I. X., 2021):

- операцион цикл
- молиявий цикл.

Операцион цикл – маҳсулот ишлаб чиқаришда материаллар келиб тушишидан бошланиб, материалларнинг тайёр маҳсулотга айланиши ва мазкур тайёр маҳсулотни сотишдан юзага келган дебиторлик мажбуриятларининг келиб тушишигача бўлган давр. Операцион цикл қуйидагича ҳисобланади:

$$ОЦ_{(кун\ ҳисобида)} = D_{(ТМЗ)} + D_{(деб.\ мажб.)}$$

Бу ерда:

ОЦ – операцион цикл;

$D_{(ТМЗ)}$ – товар-моддий захираларнинг айланиш даври;

$D_{(деб.\ мажб.)}$ – дебиторлик мажбуриятларининг айланиш даври.

Молиявий цикл – корхонанинг товар-моддий захираларни молиялаштиришга йўналтирилган ўзига тегишли пул маблағларининг тўлиқ айланиш даври.

Молиявий цикл қуйидагича ҳисобланади:

$$МЦ_{(кун\ ҳисобида)} = D_{(ТМЗ)} + D_{(деб.\ мажб.)} - D_{(кред.\ мажб.)}$$

Бу ерда:

МЦ – молиявий цикл;

$D_{(кред.\ мажб.)}$ – кредиторлик мажбуриятларининг айланиш даври.

Мунозара

Операцион фаолият таҳлилини ташкил этиш, ўтказишда турлича муносабат мавжудлиги сабабли, ушбу таҳлилни ташкил қилиш, ўтказиш ва таҳлил давомида ўрганиладиган коэффициентларни аниқлаш бўйича ягона методика мавжуд эмас. Турли муаллифлар томонидан операцион фаолият таҳлили бўйича аниқланадиган коэффициентлар келтириб ўтилган бўлсада, бухгалтерия ҳисоби тизимидаги миллий хусусиятлардан келиб чиқиб ушбу коэффициентларни тўғридан-тўғри қабул қилиб бўлмайди. Боз устига, операцион фаолиятга берилган таърифлар ҳамда уни таҳлилини ташкил этиш бўйича ҳам муаллифларнинг турлича қарашга эгаллиги, операцион фаолият таҳлилини миллий ҳисоб тизими хусусиятларидан келиб чиқиб ёндашиш зарурлигини тақозо этади.

Маҳсулот ишлаб чиқариш прогноз параметрлари ва янги маҳсулот ишлаб чиқариш кўрсаткичлари барча корхоналарда харажатларни оптималлаштириш маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш ҳажми билан узвийликда тахминий ҳисоб-китоблар асосида қабул қилинади. Бунда тахминий ҳисоб-китоблар ўтган даврдаги маълумотлар ва тажрибага асосланади. Корхоналарда ўтказиладиган иқтисодий таҳлил аниқ маълумотлар ўрнини боса олмасда, у турли бошқарув қарорлари ва уларнинг оқибатлари ҳақидаги саволларга жавоб топишда жуда фойдали. Корхоналар операцион фаолияти таҳлилининг биз юқорида айтиб ўтган модели “Харажат-ҳажм-фойда” (CVP-таҳлил) таҳлили деб аталади. CVP таҳлили, биринчи навбатда, операцион фаолиятнинг корхонанинг молиявий натижаларига таъсирини баҳолашга қаратилган (Қличев Бахтиёр Пардаевич, 2023).

Шунга кўра, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирининг 2002 йил 27 декабрдаги 140-сон “Молиявий ҳисобот шакллари ва уларни тўлдириш бўйича қоидаларни тасдиқлаш тўғрисида” ги буйруғининг 7-сонли иловасида молиявий ҳисоботга тушунтиришлар корхонанинг ҳисоб сиёсатини очиб бериши ва ҳисоботдан фойдаланувчиларни корхонанинг мулкӣ ва молиявий ҳолатини реал баҳолаш учун зарур бўлган қўшимча маълумотлар билан таъминлаши керак, деб келтириб ўтилган. Шунга мувофиқ операцион фаолият таҳлилида коэффициентлар асосида айланма маблағлар ҳолати, корхона ўз маблағларидан фойдаланиш даражасини ҳамда ишбилармонлик фаоллигига баҳо бериш мақсадида қуйидаги моҳиятлилиқ тамойили асосида айрим коэффициентларни умулаштириб ягона “операцион фаолият самарадорлиги коэффициентини” ни ҳисоблаш ва унинг динамик ўзгаришларига қараб керакли хулоса ва таклифлар беришни тавсия қиламан.

Хулоса.

Мақолада корхоналарнинг операцион фаолияти, операцион фаолият таҳлили тушунчаларига таъриф берилган, операцион фаолият таҳлилини қайси

йўналишларда олиб бориш лозимлиги кўрсатиб берилган. Санаб ўтилган йўналишлар бўйича таҳлилий ишларнинг қандай ташкил этиш, ушбу йўналишлардаги муаммолар ва уларни бартараф этишда амалга ошириладиган таҳлилий ишлар ҳақида фикр юритилган. Тавсия этилган кўрсаткичларидан келиб чиқиб, операцион ва молиявий цикл кўрсаткичларини аниқлаш тартиби кўрсатиб берилган. Операцион ва молиявий цикл кўрсаткичларнинг мазмуни ёритиб берилган. Корхоналар операцион фаолиятига таъсир этувчи ички ва ташқи омиллар, ушбу омилларнинг таъсир доираси ва кўлами ҳақида якуний хулосалар берилган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. M.S.Tulayev, B.P.Qlichev, (2022). Moliyaviy hisob. (Darslik). ISBN 978-9943-8915-9-3, UO‘K: 657(075.8)
2. Қличев Б.П. (2022). Истеъмолчи манфаатлари асосида маҳсулотга баҳо шакллантириш масалалари таҳлили. “Иқтисодиёт: таҳлиллар ва прогнозлар”, ISSN: 2181-0567, 4 (20)-сон, 170-175, УЎК: 338.4 (575.1) <https://ifmr.uz/journals/18>
3. Klichev, B.P., Tulaev, M.S. (2021). Issues of development of the analysis of business activity in joint-stock companies of Uzbekistan. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 11, November 2021, 584-591 <https://doi.org/10.5958/2249-7137.2021.02539.8>
4. Klichev, B.P., Choriev, I. X. (2021). The Issues Of Business Activity Organization In Uzbekistan. Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry (TOJQI).Volume 12, Issue 7, July 2021: 4587- 4593.- <https://www.tojq.net/index.php /journal/article/view/4494>
5. Қличев Бахтиёр Пардаевич, (2023). Корхоналарда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми таҳлилини такомиллаштириш масалалари. Issues of improving the analysis of the volume of production at enterprises. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 13(7), 42–49. Retrieved from <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/2782>
6. Кличев, Б. (2023). Корхоналарда маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми таҳлилини такомиллаштириш масалалари. Направления развития благоприятной бизнес-среды в условиях цифровизации экономики, 1(01), 170 – 173, <https://doi.org/10.47689/TSUE2022-pp170-173>
7. Тулаев, М. С., & Кличев, Б. П. (2022). ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТА КОРПОРАТИВНЫХ ОБЛИГАЦИЙ: ОБЯЗАТЕЛЬСТВО ИЛИ КАПИТАЛ. In Учет, анализ и аудит: их возможности и направления эволюции (pp. 146-154).
8. Yuldashev, J. A. (2022). Mechanisms of Customer Attraction Based on Marketing Strategies in Commercial Banks. EUROPEAN JOURNAL OF BUSINESS STARTUPS AND OPEN SOCIETY, 2(10), 25–32. Retrieved from <http://www.inovatus.es/index.php/ejbsos/article/view/1313>

9. O. Khudoyorov, N Ernazarov (2020). Operating banks operations with foreign options and futures of foreign banks: Foreign experiences and their features - Journal of Critical Reviews, <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43264712>
10. Юлдашев, Ж. (2021). Совершенствование методики оценки состояния отношений с клиентами в коммерческих банках. Экономика и инновационные технологии, (3), 233–244. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/11885
11. Назарова Муслима Назаровна. (2023). Ломбардлар фаолиятининг замонавий ҳолати таҳлили. Образование наука и инновационные идеи в мире, 13(7), 50–59. Retrieved from <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/2783>
12. СУЛТАНОВ, М., & АДАШАЛИЕВ, Б. В. (2021). Фонд бозори савдолари фаоллигини оширишда молиявий саводхонликнинг ўрни. Архив научных исследований, 2(1). извлечено от <http://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/384>
13. Nazarova, M. N. (2023). Legal Framework for Microcredit Organizations in the Republic of Uzbekistan and Analysis of Their Current State. Asian Journal of Technology & Management Research (AJTMR) ISSN, 2249(0892). http://www.ajtmr.com/papers/Vol12Issue2/Vol12Iss2_P4.pdf
14. Musahonzoda, I. (2019). About organization of additional vocational training of accountants. *Humanitarian and SocioEconomic Sciences Journal*, (2), 30-34. https://www.elibrary.ru/download/elibrary_38230413_58575723.pdf
15. Адашалиев, Б. (2022). Ўзбекистонда корхоналар ва ташкилотларнинг молиявий ҳисоботининг халқаро стандартларига ўтишининг долзарб масалалари. Архив научных исследований, 2(1). извлечено от <http://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/1127>
16. Урманбекова, И. Ф. (2023). Электр энергияси ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва унинг муқобил манбаларидан фойдаланиш имкониятларини ошириш йўллари. O‘zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 2(15), 317-322.
17. Салимов, Ш. (2021). Технопарк – фактор инновационного развития малого и среднего бизнеса. Экономика и инновационные технологии, (3), 106–115. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/11872
18. Мусахонзода, И. (2022). Корхоналар молиявий натижаларини бошқариш тизими ва уни ҳозирги ислохотлар шароитида такомиллаштиришнинг зарурлиги. Архив научных исследований, 2(1). извлечено от <http://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/1969>
19. Фарходовна Ирода Урманбекова. (2023). Иқтисодий рақамлаштириш шароитида электр энергия ишлаб чиқарувчи корхоналарда харажатлар ҳисоби ва таҳлилининг мақсад ва вазифалари. Образование наука и инновационные идеи в мире, 13(7), 91–98. retrieved from <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/2787>

20. Салимов Шерзод Бахтиёрович. (2023). Ўзбекистон стратегик мақсадлар сари ривожланишда. Образование наука и инновационные идеи в мире, 13(7), 60–71, retrieved from <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/2784>
21. О. Бозорова. (2023). Давлат томонидан тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш йўналишлари. Образование наука и инновационные идеи в мире, 13(7), 24–29. Retrieved from <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/2779>
22. Мусахонзода Икромжон Собирхон ўғли. (2023). Молиявий натижаларда шакллантиришда трансакцион харажатлар, муаммолар ва уларни бартараф этиш йўллари. Образование наука и инновационные идеи в мире, 13(7), 30–35. Retrieved from <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/2780>
23. Қурбонов Мухиддин Абдуллаевич. (2023). Камерал солиқ назорати, риск анализларни smart технологиялардан фойдаланилган ҳолда амалга оширишни такомиллаштириш. Образование наука и инновационные идеи в мире, 13(7), 36–41. Retrieved from <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/2781>
24. ХУДОЁРОВ О.О. (2023). Банк тизимини рақамлаштириш шароитида рақамламчи банк технологиларини жорий қилиш. Образование наука и инновационные идеи в мире, 13(7), 99–107. Retrieved from <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/2788>
25. Курбонов, М. (2020). Зарубежный опыт эффективного использования финансовых ресурсов государственных целевых фондов. Экономика И Образование, 1(5), 163–166. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/economy_education/article/view/4823
26. О.О.Худоёров (2022). ҲАЛҚАРО ТИЖОРАТ БАНКЛАРИНИНГ ТРАНСФОРМАЦИЯ ЙЎЛИДАГИ ТАЖРИБАЛАРИ. Newjournal.org часть №6 ст.51. <http://www.newjournal.org/index.php/new/article/view/994/847>
27. Ойбек Одилович Худоёров. (2016) The role of internal audit and internal control in banking sector. Молодой ученый. часть №9. ст 739-742. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=25964274>
28. О.Худойоров (2017). Importance of credit risk management in banks. Экономика и бизнес: теория и практика. часть №5. 242-244. <https://cyberleninka.ru/article/n/importance-of-credit-risk-management-in-banks>
29. Ф.Қ.Бобохўжаева. (2022). Банкларнинг иқтисодий ривожланишида маркетингнинг ўзига хос муҳим жиҳатлари. Eurasian journal of law, finance and applied sciences, 2(13), 156–159. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7466722>
30. Ф.Қ.Бобохўжаева. (2023). Банк ва мижоз ўртасидаги иқтисодий муносабатларда маркетингнинг ўрни ва аҳамияти. Образование наука и инновационные идеи в мире, 13(7), 121–127. Retrieved from <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/2790>

31. Тулаев, М. (2021). Разработка методики определения уровня существенности в аудите. Экономика и инновационные технологии, (5), 52–60. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/economics_and_innovative/article/view/12137
32. Бозорова, О. (2022). Корхоналар молиявий ҳолатини таҳлил қилишнинг аҳамияти. Архив научных исследований, 2(1). извлечено от <http://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/1084>
33. Тулаев Мирзакул Саламович. (2023). Ижара олинган асосий воситалар ҳисоби –молиявий фаолиятни молиялаштириш манбаси. Образование наука и инновационные идеи в мире, 13(7), 3–15. Retrieved from <http://www.newjournal.org/index.php/01/article/view/2777>
34. Назарова Муслима Назаровна. (2022). НОБАНК КРЕДИТ ТАШКИЛОТЛАРИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ . Journal of New Century Innovations, 10(2), 48–54. <http://www.newjournal.org/index.php/new/article/view/985>
35. Бозорова, О. (2022). Баланс ликвидлигини таҳлили. Архив научных исследований, 2(1). извлечено от <http://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/1355>
36. Тулаев, М. (2021). Аудитнинг халқаро стандартлари асосида аудиторлик текширувини ташкил қилиш масалалари. Архив научных исследований, 1(1).